

ЛЬВІВСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ

На правах рукопису

БОНЬКОВСЬКА

Софія Миколаївна

УДК 745.749

КОВАЛЬСТВО УКРАЇНИ

середини XIX-початку XX століття:

Художні особливості, типологія виробів.

І7.00.05 - декоративно-прикладне мистецтво

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата мистецтвознавства

Львів - 1994

ЛНБ ім. В. Стефаника
Львівська АН

00777258 (-)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському Інституті народознавства
НАН України.

Науковий керівник - кандидат мистецтвознавства, старший
науковий співробітник Р.В.ЗАХАРЧУК-ЧУГАЙ

Офіційні опоненти : доктор мистецтвознавства, старший
науковий співробітник Т.В.КАРА-ВАСИЛЬОВА
кандидат мистецтвознавства, доцент
О.М.ГОЛУБЕЦЬ

Провідна організація - Національний музей у Львові.

Захист відбудеться "20" грудня 1994 р. о 11 год.
на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 04.12.01 у Львівській
академії мистецтв за адресою :
290011, Львів-II, вул.Кубійовича, 38

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівської академії
мистецтв.

Автореферат розісланий "21" листопада 1994 р.

Вчений секретар _____ кандидат мистецтвознавства
Спеціалізованої вченої ради І.В.ГОЛОД

Актуальність теми. Відродження духовного життя українського народу, необхідність збереження національної культурної спадщини і творення якнайкращих умов для розвитку художньої творчості зобов'язує до поглибленого і синтетичного вивчення всіх видів народного мистецтва. Особливе місце належить вивченню традиційних видів народного декоративно-прикладного мистецтва, характер, тип, побутування і художні якості яких виявляють нерозривну єдність з прадавніми народними традиціями, є джерелом збагачення професійної творчості.

Ковальство, як одне з традиційних видів народного мистецтва, має широкі можливості розвитку. В наш час воно становить не тільки важливий художній, але й науковий інтерес, так як ковані художні вироби органічно поєднані усім комплексом естетично-емоційних способів формування предметно-просторового середовища, в якому живе людина.

Розвиток цього виду народної художньої творчості на кожному етапі визначається конкретними історичними умовами життя народу, рівнем його культурно-побутового стану. Завдяки його великій вазі в соціально-економічному та духовному житті народу, воно, поряд з іншими видами народного декоративно-прикладного мистецтва, є важливою частиною культури українців, в якій втілені національна свідомість і національні традиції. Однак, як самостійну галузь народної творчості, художнє ковальство на Україні до нашого часу майже не вивчене.

Сучасне ковальство характеризується підвищеною увагою до вирахованих засобів і водночас розширює сферу функціонування кованих виробів в художній практиці: творчості майстрів професійної металопластики, реставрації та реконструкції історичних забудов, культових споруд, особливо інтенсивному в останні роки будівництву храмів, каплиць, меморіалів, кладовищ, пам'ятників; оздоблення інтер'єрів та екстер'єрів житлових і громадських споруд. Тому очевидною стає необхідність вивчення, осмислення та популяризації художнього ковальства, як самобутнього виду народної творчості. Таким чином "Ковальство України середини XIX - початку XX століття: Художні особливості і типологія виробів" належить вважати науково обґрунтованою і актуальною.

Метод роботи є ґрунтовне дослідження та аналіз художніх

особливостей ковальських виробів народних майстрів на Україні, розкриття їх естетичних цінностей і місця у сучасній художній культурі. У зв'язку з цим в роботі поставлені такі конкретні завдання :

- з'ясувати генезис ковальства на Україні, художні і функціональні особливості виробів у різних соціально-побутових середовищах :

- виявити багатство видів художніх форм кованих виробів в залежності від технічних прийомів виготовлення та орнаментально-композиційних структур;

- розглянути основні орнаментальні мотиви, їх генезис і семантику ;

- простежити процес спадковості /стійкості і трансформації/ традицій і їх співвідношення з новачійними елементами ;

- проаналізувати художньо-функціональну роль ковальських виробів в системі традиційних видів народного мистецтва ;

- дати рекомендації можливого використання традиційних форм та орнаментальних мотивів ковальської пластики у сучасній художній практиці та художньо-педагогічній діяльності.

Об'єктом дослідження є ковальське мистецтво на Україні та українців, які проживають за її межами, зокрема, у Польщі і Чехо-Словаччині.

Хронологічні рамки охоплюють період середини ХІХ - початку ХХ ст. Однак з метою ґрунтовного пізнання витоків і формування традицій ковальства, генезису окремих його явищ, автор зупиняється і на більш віддалених історичних періодах, проектує шляхи і тенденції його сучасного розвитку.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше в українському мистецтвознавстві зроблена спроба простежити генезис художніх виробів українських ковалів, як самобутнього виду народного мистецтва, його формування і розвиток в контексті з мистецтвом слов'янських та інших народів. Проаналізовано багато літературних джерел, проведена атрибуція музейних колекцій окремих творів. В науковий обіг введений систематизований і узагальнений значний фактологічний матеріал, зібраний автором під час польових досліджень. Зафіксовані термінологія і технічні прийоми виконання.

Розроблена типологія орнаментальних мотивів, композиційних структур, визначена художньо-функціональна роль в системі формування традиційного предметно-просторового середовища.

Положення, винесені на захіт:

- художні особливості традиційного ковальства на Україні, переважання в ньому рис самотності;
- локальні особливості, що сформувалися внаслідок мілетичних та історико-культурних взаємозв'язків окремих регіонів України, їх вплив на стійкість художніх форм у традиційно-побутовій культурі окремих груп населення, що проживає на території України;
- типологічні особливості традиційного ковальського мистецтва, що обумовлені соціально-економічними і культурними умовами формування художньої культури українців;
- риси міжнаціональних культурних взаємодій різних народів, що визначаються технологією виробництва і технічними прийомами виготовлення, орнаментальним оздобленням ковальських виробів, а також ідентичністю семантики окремих мотивів;
- історично сформована самотність традиційних видів народного декоративно-прикладного мистецтва, яка є основою розвитку сучасної народної творчості, збагачення фонду національної культури.

Практичне значення дослідження полягає в аналізі сучасних тенденцій розвитку сучасного художнього ковальства, наданню конкретних рекомендацій практичного використання народного ковальського мистецтва у професійній практиці. Результати дослідження можуть мати інтерес для архітекторів і реставраторів в їх практиці оновлення та реконструкції архітектурних ансамблів, культових споруд, меморіалів, окремих будівель; для професійних художників пластичного мистецтва, народних майстрів, що виготовляють декоративно-побутові вироби. Систематизований матеріал може знайти застосування при розробці теоретичних основ курсу композиції орнаменту для середніх і вищих художніх учбових закладів.

Методологічною основою дослідження є розуміння народного мистецтва, як фундаменту національної культури. Українське ковальство розглядається як невід'ємна частина народного декора-

тивно-прикладного мистецтва, нерозривно пов'язаного з його давніми художніми традиціями, без яких немислиме сучасне і майбутнє національного мистецтва.

В дослідженні використані загальноприйняті у мистецтвознавчій науці методи: порівняльно-історичний, художній аналіз, системний, семіотичний та ін.

Для аналізу орнаментально-композиційної структури об'єктів дослідження застосований метод врахування законів симетрії, до якого вдаються вітчизняні й зарубіжні вчені.

Велике значення в науково-методологічному плані дослідження народного ковальства, як виду національного мистецтва мають праці таких українських вчених як І.Біляшівського, Г.Павлуцького, В.Щербаківського, В.Січинського та ін.

Ступінь дослідження проблеми. Відомості про українське ковальство знаходимо в літописах, цехових статутах, міських книгах, записках чужеземних мандрівників кінця XVII – початку XVIII ст.

Більш систематичні дані про стан ковальства кінця XIX – поч. XX ст. на території Східної України і Галичини є в оглядових статистичних матеріалах, звітах, енциклопедичних виданнях.

Окремі аспекти теми відображені в загальних працях про матеріальну культуру українського народу М.Сумцова, Ф.Волкова, В.Шухевича, І.Франка.

Важливий матеріал для визначення окремих локальних художніх особливостей українського ковальства знаходимо в роботах А.Будзана, П.Жолтовського.

Суттєвий вклад у вивчення художніх виробів народного ковальства, зокрема кованих надблнних і придорожніх хрестів, стали роботи українських дослідників, таких як П.Яремича, В.Щербаківського, Г.Колцуняка, В.Січинського, Г.Сецького. Однак тільки у роцідці О.Гуцала "Надблнн. хрести українських церков XVIII-XIX ст." /К., -1921/ знаходимо спробу художнього аналізу цих виробів.

Певний вклад у вивчення українського ковальства зробили також і польські вчені К.Мошинський та А.Кольберг, російські – Б.Рибаків і Б.Колчін, чеські – Л.Нідерле та Р.Плейнер. В їх працях вводитьсь широкий порівняльний матеріал з ковальства

західних, південних і східних слов'ян. В цьому зв'язку великий інтерес являють собою роботи таких діячів науки як В.Лозинського, Ч.П'єткевича, А.Нікітіна та ін.

Для порівняльного аналізу регіональних особливостей кованих виробів з художнім ковальством інших слов'янських народів значний інтерес мають праці зарубіжних вчених Є.С.Сахути, А.Стравінської, Р.Райфуса, А.Карцмаржеського, Д.Белякової, А.Боженова, С.Рождественської.

Таким чином, аналіз літературних джерел предмету дослідження вказує на їх значну кількість. В той же час немає жодної історичної праці, а в коротких публікаціях переважають висвітлення окремих питань /технології, технічних прийомів, орнаментальних мотивів тощо/. Це при тому, що вироби українського ковальства надавичайно багаті орнаментальними і художніми формами, з них чітко проявляють себе естетичні принципи традиційного формування предметно-просторового середовища, системи художнього вачення. В даній роботі на основі вивчення літературних і графічних джерел та матеріалів польових досліджень автор вперше здійснив спробу мистецтвознавчого аналізу традиційно-художніх форм українського народного ковальства, їх орнаментально-композиційної структури, регіональних та локальних особливостей, створена типологія цих виробів.

Джерела роботи. Основні групи джерел складають архівні матеріали, література по археології, історії, етнографії, народному мистецтву, музейні колекції, графічні твори, матеріали польових досліджень, зібрані на протязі 1985-1989 рр. - 43 р.

Автором вивчені і узагальнені документи Центрального державного історичного архіву у Львові, обласного архіву Львова, Інституту народознавства АН України у Львові, Львівської міської бібліотеки ім.В.Станіка; фондів колекції Музею етнографії та художнього промислу ЛІН АНУ, Національного музею у Львові, історичних музеїв Чернігова і Дніпропетровська; обласних краєзнавчих музеїв у Полтаві, Черкасах, Ужгороді, Чернівцях, Тернополі та Острозі, музеїв народної архітектури і побуту Києва, Переяслава-Хмельницького, Ужгорода, Чернівців і Львова.

Апробація. Дисертація "Ковальство України середини XIX -

початку XX ст. : Художні особливості і типологія виробів" /1991/ обговорювалась на засіданні Вченої ради Львівського інституту народознавства НАН України, а також дістала позитивну оцінку в рецензіях кандидата мистецтвознавства В. Венціцької і кандидата мистецтвознавства М. Станкевича.

По даній проблемі автор виступала з науковими доповідями на всесоюзній конференції "Проблеми розвитку сучасного декоративно-прикладного мистецтва" у Львові /1981/, на У Обласній конференції молодих вчених-суспільствознавців у Львові /1985/ та на міжнародній конференції "Проблеми розвитку сучасного декоративно-прикладного та народного мистецтва" в Києві /1992 р./.

Структура та об'єм роботи. Дослідження складається із вступу, трьох частин, висновків, бібліографії, графічних матеріалів та фотоілюстрацій.

Вступ. Обґрунтована актуальність дослідження, його наукова новизна і практичне значення, сформульовані мета і завдання дисертації, принципи методології і методів роботи, дана характеристика найважливіших джерел і літератури.

В першому розділі автор висвітлює становлення і розвиток ремесла, починаючи від початку залізного віку на території України, тобто III-III ст. до н.е.

Більш ґрунтовно аналізується стан ковальського ремесла і його розвиток в Київській Русі. Порівняльний і металографічний аналіз кованої продукції цього періоду привів дослідників до висновку, що руські ковалі володіли всіма способами механічної і термічної обробки чорного металу, створивши осн. ні види конструкцій знерядь гачі та інструментів, які успішно використовувались в сучасному побуті та виробництві. В цей же час формується термінологія ковальського ремесла. Розвивались як міське, вотчинне і сільське ковальство Київської Русі піднялося не тільки до високого технічного, але й художнього рівня. Його досягнення послужило могутнім джерелом відродження ремесла в післямонгольський та наступні періоди.

В XIV ст. у містах Галицько-Волинського князівства вперше створюються ремісничі об'єднання, так звані "братства". В умовах середньовічних феодальних відносин вони поступово набира-

ють форми цехової організації праці. В кінці XIV-XV ст. в більш як тридцяти містах України, наділених правом самоуправління, були ковальські, або об'єднані цехи, куди входили ковалі.

Автор розглядає широкий асортимент виробів, починаючи від різьбистинних піднів і закінчуючи декоративними композиціями балконних і дверних решіток, ліхтарів, надбаних хрестів тощо. У більшості з них відзначає їх художній рівень та технічну якість, стверджує значну роль цехового ковальства в культурному розвитку середньовічного міста.

Регламентация цехового устрою а також національно-конфесійні утиски обумовлюють широке розповсюдження позацехового виробництва. Все це спонукає поступовий розпад цехової організації.

З розвитку українського ковальства XIII - початку XIX ст. велику роль відіграло локальне виробництво на руднях - невеликих добувних і залізобробних центрах, що забезпечували місцеве населення необхідними в сільському господарстві і промислах знаряддями праці, інструментами та побутовими виробами.

В другій половині XIX ст., з появою на українському ринку великої кількості заліза вітчизняного виробництва відбувається інтенсивний розвиток сільського ковальства. В кінці XIX і на початку XX ст. в Україні майже в кожному селі була кузня, а у великих селах їх, здебільшого, було декілька. Таким чином, цей період можна вважати основним у розвитку і розквітові мистецтва народного ковальства.

У другому розділі - "Художні традиції ковальського мистецтва кінця XIX - початку XX ст." - розкриті локальні особливості типологічних груп художніх виробів окремих регіонів України.

Визначаючи функціональну різноманітність ковальських художніх виробів, автор виділяє з них основні групи: елементи транспортних засобів, побутові вироби та архітектурні деталі народного будівництва.

Одним з поширених видів народного ковальського мистецтва було виготовлення художніх деталей з кованого або просічного заліза для саней, бричок, возів тощо.

Різноманітність вирізняється окуття дещлів, які в залежності від форми гачка - "зачепи" називали "когутами" /Закарпаття/, "песиямч" /Західне Поділля/, "учиками" /Полісся/ "гусками" /південь України/, але найчастіше - "качками". Ці зооморфні мо-

тивих ковалів збагачували профільованням країв і рідше ажуром накладного геометричного орнаменту. В результаті – таке окуття перетворювалось у своєрідний скульптурний образ здибленого коня, плаваючої качки, пильної змії, півня-охоронця та ін.

У зв'язку з функціональним призначенням та домінуючим місцем в системі декору, окуття набувало смислового значення і своєрідного символу-оберега.

Куття бокових стінок, "передка" і спинки дерев'яних коробів бричок ковалі зміцнювали профільованими подосами листового заліза. Їх площини оздоблювали ажурними хрестовинами, або вертикальними смугами, що своїми орнаментальними мотивами нагадували огукття місцевих кованих скринь. Профільовані верхи коробів зміцнювали і прикрашали гнутими, ажурними, волютоподібними підлокітниками – "баранцями".

Таким чином в оздобленні возів, бричок, саней ковалі поєднували функціональне призначення металевих деталей з пластичними і декоративними можливостями кованого і просічного заліза. Орнаментальні мотиви і художні образи декоративного вирішення творені майстрами ковальської справи свідчать про вплив місцевих традицій інших видів народного мистецтва: ажурну витинанку, графічної окресленості настінних розписів, пластики народної іграшки та ін.

Із середини XIX ст. в селянському побуті широкого розповсюдження набули ковані скрині. В роботі розглядаються локальні художні особливості їх окуття. Так на Східному Поліссі, зокрема на Чернігівщині, залізне окуття малюваних скринь в гурівнянні з рослинним орнаментом займало скромне місце в загальному декорі, створюючи своєрідні рамки для вазонкових мотивів. Профільовані закінчення металевих смуг у вигляді злегка вигнутих і розгалужених гілок композиційно об'єднували намальовані рослинні мотиви. На середньому Подніпров'ї, особливо на Київщині і Полтавщині значно ширші смуги металевого окуття ковалі збагачували просічним орнаментом, або "насіченням" крапок, півдуг, рисок тощо. Ажурні або карбовані смуги, з глибоко профільованими краями доповнювали "вікна" з вазонковими мотивами на скринях південного Подніпров'я.

Тже, орнаментальне оздоблення кованих східноукраїнських

скринь було побудоване на контрастному зіставленні мотивів кольорових розписів і монохромних профільованих темних металевих смуг - рамок.

Традиційного металевого декору південно-українських кованих скринь фактично немає, оскільки південь України у ХУІІІ ст. заселявся вихідцями з різних регіонів і не тільки України. Тому в даному випадку найімовірнішою є аналогія з кованими надбаними хрестами, орнаментально-композиційне вирішення яких, свідчило про принесені традиції народної творчості осідлих поселенців.

Ковані, переважно не мальовані скрині широко побутували на Поділлі і межелеве окуття на них було основним декоративним засобом художньо-образного вирішення цього традиційного промислу. В системі інтер'єру подільського житла, реконструйованого Т.В. Косміною, оздоблення скринь було стилістично поєднано з настінними розписами.

Своєрідність декоративного оздоблення відзначались гордоцької скрині на з'явщині. Передню стінку ковали густо декорували глибоко профільованими, різновеликими смугами бляхи, які, нагадують собою один із варіантів стилізованого, відповідно до матеріалу, мотиву "дерева життя". У декоративному відношенні орнаментальне оздоблення передньої стінки являє собою вертикальну п'ятивісну композицію з яскраво вираженою центральною смугою із закінченням у вигляді S - видно напружених дуг. Короткі і довгі бокові "дерева", попарно розміщені за принципом дзеркальної симетрії по відношенню до центрального, створюють ритмічний лад площинної композиції. Таким чином, оздоблення передньої стінки представляє собою "ажурну" композицію, утворену контрастом графічно трактованих силуетів "дерева" і площиною її поверхні. Орнаментальне оздоблення бічних стінок, як правило, обмежувалось однією композицією, у декоративне вирішення якої активно включалося коване "вухо". Кути скринь майстри укріплювали металевими накладками у вигляді завісів або суцільно профільованої ажурної бляхи.

Отже, ковані скрині на Україні в кінці ХХ і на початку ХХ ст. було широким розповсюдженням явищем. У залежності від орнаментально-композиційного оздоблення автор ділить їх на дві групи. До першої належать скрині, в яких металеве окуття представ-

ле собом підпорядкований або об'єднуючий для мальованих мотивів декоративний засіб. До другої – фарбовані однотонні або нефарбовані скрині, в яких металеве оздоблення виступає як самостійний образ.

Орнаментально-композиційне вирішення та художньо-образне звучання кованих скринь було, як правило, стилістично поєднане із системою декору інтер'єру сільського житла.

Поміж речей особистого користування на Україні здавна побували, а в гірських і поліських віддалених селах подекуди затрималися аж до початку ХХ ст. сталеві кресала. Еліпсо-, спірально- та підковоподібні, або у вигляді трапецієвидних пластин з фігурними наскрізними отворами, вони несли з собою і певні декоративні форми.

Художньою довершеністю у створенні цих виробів ковалі досягали шляхом моделювання форми в процесі гарячого кування заліза. За своїм художньо-образним звучанням кресале перегукуються з пластичною народною керамічною іграшкою.

Ще в недалекому минулому одним з найпоширеніших народних інструментів серед гірського населення Карпат були дрибли. Потрібного тону їх звучання майстри добивалися шляхом поєднання підковоподібною формі залізного корпусу з відповідним профілем сталеву нитку-мембрану.

Особливою вишуканістю серед кованих виробів гуцульських майстрів вирізняються "гочотички", держаки яких ковалі оздоблювали "насіченим" геометричним орнаментом у вигляді паралельних "рисочок", ламаних "субиків", "кривульок"; перехресних: "зірочок"; "мачку", "колачків" – тобто мотивів, широко розповсюджених у традиційних видах гуцульського мистецтва: мосяжництві, сніцарстві та писанкарстві.

Найбільш поширену групу художніх ковальських виробів представляють собою ковані елементи народного житла і культових споруд.

Застосування в режимі простішого заліза в декорі сільського житла проявилось в оздобленні даху своєрідними знаками-символами, або відображеннями у вигляді сонечок, хрестиків, голубів, ялинок, рухомих прапорців, силуетних зображень півників-охоронців, вирізаних з бляхи. Ділячки у вигляді ажурних просторових композицій казкових хаток, прикрашали комини східноукраїнських жител.

В сільському житті основним і здебільшого єдиним кованим декоративним елементом був замок-клямка. Являючи собою переважно однотипну конструкцію, локальні відмінності їх декоративного вирішення проявлялись у формі верхньої і нижньої розклепанних частин.

Аналізуючи основні види цих форм, автор відзначає переважання загальнопоширених мотивів силуетно-трактованих голівок птахів, різної форми листочків, солярних мотивів тощо. На Подніпров'ї найбільш типовими були клямки, верхня частина яких сула висічена у формі корони дерева, ялини. На Поліссі зустрічались клямки, ручки яких виконувались у вигляді об'ємноліплених голівок тварин /баранців/ і змії.

В залежності від орнаментально-композиційної теми – геометричних, рослинних і зооморфних мотивів, об'єднаних вертикальною віссю ручки-захвату, кожна клямка виступає на дверях хати як самостійний силуетно-виражений художній образ, сформований місцевою традицією.

На дверях культових споруд – церков, кляшчок, дзвіниць, в оздобленні клямок і пружинних замків переважає християнська символіка: силуетне зображення чрамів, хрестів тощо. Крім цього, ковалі, зміцнюючи конструкцію дверей, оздоблювали їх декоративно-розвиненими завісами – смугами заліза з попарно або по чергово розгалуженими есоловидними елементами, зміщеними в сторону їх закінчення. В декоративному відношенні орнаментальне оздоблення дверей являє собою горизонтальну двох- або трьохвісну ажурну композицію, зрівноважену ідентичними елементами, графічно виразними на світлому фоні дерева.

Велику увагу в дисертації приділено дослідженню кованих надбаних хрестів, з'ясування їх локальних художніх особливостей.

На основі писемних джерел, графічних і фактологічних матеріалів виявлено, що одним з найдавніших загальноукраїнських типів надбаних залізних хрестів був чотирикінечний, утворений шляхом перетину рівноглибких між собою вертикального стержня і горизонтального рамена. Його композиційним центром є перехрестя у вигляді круглої випуклої бляхи, так званої "дуги". Пуклями трохи меншого діаметру закручуються всі його чотири кінці. Ажурний стовп твориться двома прутами, розміщеними між собою на ширині менших кругляць бляхи. В архітектонічному відношенні такий хрест

вляє собою двохвісно-симетричну композицію, побудовану на контрасті круглих плям і лінійних елементів.

Поряд з ним доволі поширеними були силуетно трактовані "хрещаті" хрести, які, як правило, мали хрестовидне викінчення рамен і стержня.

Під впливом європейського барокового стилю й могутнього потоку національних мистецьких традицій, викликаних ренесансом української культури XVI- поч. ХІІІ ст., новим художньо-образним змістом наповнюються і надбанні хрести. Еволюція типів і форм надбаних хрестів відбувається в кількох напрямках.

Перший з них проходить шляхом збагачення додатковими оздоблюючими елементами конструктивної основи ажурного архітипу у вигляді прямих або хвилястих променів "небесного сльва" на перехресті, "площин" обидвох осей гнучими ламаними "вужиками". Вони своїм ритмічним рядом підкреслюють напруженість роботи основних осей, посилюючи принципи ажурності, закладений в ідею надбаних хрестів. З підніжжя хрестів поступово зникає пукля. Її заміняє широко розповсюджений не тільки на українських, а й білоруських і пізніших російських надбаних хрестах звернений рогами вгору півмісяць. В композиційній структурі хреста відбувається перехід від центральної двохвісної до одноосової дзеркальної симетрії. Цей напрям у мистецтві кування хрестів ХІІ-ХІІІ ст. особливо розвинуто набув на Поліссі, Слобожанщині, Центральному Подніпр'ї і Східному Поділлі. Однак, треба зазначити, що на хрестах східно-українських церков збагачення кутового простору проходить не за рахунок збільшення кількості променів, а шляхом просторового розширення мотивів одинарних променів, їх композиційних варіацій.

Другий напрям полягає у досягненні максимальної ажурності хрестів в площинах основних осей шляхом поступового вилучення "пуклі" і її його закінченнях. Хрести цього типу набули найбільшого поширення на західноукраїнських землях - південних районах Волинського Полісся, на Західному Поділлі, Покутті, Прикарпатті і Закарпатті.

На основі порівняльного аналізу південноукраїнських хрестів із слабідськими, поліськими, подільськими і наддніпр'янськими автор доводить, що тут широкого розповсюдження набуває тра-

дигітійний однораменний хрест, в основі якого лежить ажурний архітип, багато оздоблений на перехресті і кінцях орнаментальними мотивами у вигляді "ліри", "сердечок", "хрестиків", "зірочок" тощо, запозичених з інших видів народної творчості - вишивки, ткацтва.

Художні відмінності у куванні хрестів особливо чітко простежуються в гірських районах Карпат.

Розглядаючи надбанні хрести на гуцульських церквах, як невід'ємну деталь єдиного архітектурного ансамблю, автор зазначає, що вони у своїй конструктивній основі зберегли ознаки ажурного архітипу. Пізніші зміни проявились в значному видовженні стержня, збільшенні кількості рамен, додатковому оформленні декоративними мотивами "звіздочками", "хрещиками", "лужиками" тощо, широко розповсюдженими в гуцульській косяжництві, снігарстві і інших видах народної творчості. Однак, поряд з локальними ознаками, надбанні хрести гуцульських церков у підніжжі збагачуються загальнопошиченими на українських хрестах цього періоду - християнським символом чистоти душі і віри - "ліліями".

У XVIII-XIX ст. на високих, багатоярусних верхах бойківських церков появляються дво- і трираменні сувітно трактовані хрести, орнаментальне оздоблення яких розвивається в горизонтальному напрямі. Традиційні сердечки доповнюються есцевидними завитками з листочками. Рамена закінчуються есцевидними чашечками "лілій", а вертикальний стержень - солярним знаком "сонечком". У підніжжі хрестів зникає фігура півмісяця.

Широкого розповсюдження цей тип хреста, тільки з вертикальною домінантою оздоблення навколо стержня, набуває і в низинних районах Закарпаття.

Порівняльний аналіз лемківських надбаних хрестів з бойківськими, та хрестами на українських церквах Надсяння і Молщини, привів до висновку, що їх форма розвивалася у загальному руслі української традиції, починаючи від архітипу з пукльями до повністю ажурного.

У кінці XIX - початку XX ст. в оздоблення хрестів копали активно вступать рослинні мотиви - "дзвіночки", "сосонки", гілочки з листочками, ліночки тощо. Таким чином відбувається часткове заміна геометричних мотивів рослинними релігійних символів.

лів фольклорними обривами. Тобто в загальноукраїнському традиційному мистецтві кування надбаних хрестів спостерігається зближення канонічної ідеї символу і давнього колективного світосприйняття.

Грім храмів, кованими хрестами увінчували дівиниці, цвинтарні ворота, монастирські брами, придорожні каплички. Хрести встановлювалися громадами в честь пам'ятних подій, на місці колишніх монастирів чи майбутніх церков, як межові і придорожні знаки, пам'ятники національним героям, діячам культури і науки.

Отже, кування хрестів, як вид ковальського народного мистецтва, розвивався на місцевому ґрунті від найпростішого /"грецького"/ через запозичення уже традиційно складеної орнаментальної системи до вироблення своїх регіональних особливостей і локальних відмінностей.

Унікальність цього виду народної творчості є те, що в ньому тісно поєднані релігійно-канонічна символіка християнської віри і вікові: досвід знаково-магічного світоуявлення.

Отже, автором встановлено, що розквіт українського ковальства припадає на період другої половини XIX - початку XX ст.

Вироби українських ковалів відзначаються глибокими художніми, яскравими, вираженими національними традиціями народного мистецтва.

Процес художнього взаємозбагачення спостерігається в районах міжетнічних культурних контактів. Так на границі з етнічною територією Білорусі вони виразно проявляються у мистецтві оздоблення наданих хрестів; аналогія у виготовленні кованих скринь і сундуків спостерігається на пограниччі з Польщею тощо.

У третьому розділі - "Новаторські тенденції розвитку українського ковальства" розглядаються художні особливості сучасних ковальських виробів, традиції та інновації у розвитку цього виду національного мистецтва.

Дослідження показали, що на сучасну етапі процес засвоєння і розвитку національних традицій, а також збагачення українського ковальства мистецькими надбаннями художнього кування інших культур проходить в основному в двох напрямках - творчості народних майстрів і професійних художників. Обидва напрямки між

собов тісно взаємопов'язані і взаємозалежні.

Аналіз ковальських виробів народних майстрів показує діалектичний взаємозв'язок колективного та індивідуального, традиційного і новаторського в їх творчості.

В роботі визначені основні етапи і форми розвитку професійного ковальського мистецтва - від відтворення і засвоєння традиційних технічних прийомів і декоративних форм, зокрема, середньовічного ремісничого і народного ковальства /70-і - поч. 80-их рр./ до новаторських тенденцій у розширенні діапазону пластичного і художньо-образного вираження /80-і - 90-і роки/.

Поряд з ціленаправленим використанням багатства традиційних форм композиційних структур їх орнаментальних систем у 80-і роки намічаються пошуки підвищеної декоративної виразності. Це зумовлено більш активним застосуванням творів сучасного ковальства в інтер'єрах житла і громадських приміщень, екстер'єрах реконструйованих або реставрованих історичних забудов, ландшафтній архітектурі, створенні меморіалів, окремих пам'ятників тощо.

У висновках узагальнюються основні положення і формулюються підсумки дослідження.

Ковальське мистецтво, як один із видів художньої творчості, своїми традиціями сягає глибокої давнини і тісно пов'язане з трудовою діяльністю та духовним життям народу. Воно є невід'ємною частиною народного мистецтва і тому являє собою важливий об'єкт наукового вивчення в контексті проблем національного декоративно-прикладного мистецтва.

В залежності від місця функціонування у предметно-просторовому середовищі художні ковальські вироби автор поділяє на три основні типологічні групи: декоративні елементи народної архітектури, деталі транспортних засобів на побутові вироби.

Тектонічна структура і декоративна форма виробів народного ковальства зумовлена технічними і художньо-образними засобами вираження.

В художньо-образному відношенні ковальські вироби поділяються на смислові твори народного мистецтва і декоративні елементи предметів народного побуту і будівництва.

За способом виготовлення вони поділяються на ковані, з пресічного заліза і виготовлені у змішаній техніці шведськими гари-

чого кування і художньої обробки.

Традиційні форми, в залежності від композиційно-орнаментального вирішення можна розділити на твори дрібної об'ємної пластики, ажурні і силуетнотрактовані.

В основі силуетнотрактованих і виробів дрібної пластики /клямки, окуття диялів, кресал, дрімб, протичок/ лежить пластичне моделювання форми способом гарячого кування та органічне поєднання функції з їх художністю. В орнаментально-образному вирішенні цих виробів виступають зооморфні, рослинні, стилізовані рослинні і геометричні мотиви та їх елементи.

В традиційні форми ажурних виробів /надбаних, надмогильних і придорожніх хрестів/ закладені два типи симетрії: центральної двохвісної з центричним компоюванням орнаментальних мотивів і дзеркальної двохвісної з відповідним декоративним оздобленням. Схоєрідність цього виду народного ковальства є те, що в його декоративно-образному вирішенні тісно поєднані символіка християнської віри і народне знаково-образне світорозуміння, які знашли своє вираження у предметних, геометричних, стилізованих рослинних і рослинних орнаментальних мотивах.

Ажурне декоративно-орнаментальне оздоблення кованих скринь і куфрів, бричок і дверей побудоване на кількох найбільш поширених типах симетрії і рапортної побудови: дзеркальної одновісної, центральної двохвісної, центральної трьох- і п'ятивісної, стрічкової і сітководної. Центральним орнаментальним мотивом в оздобленні цих виробів виступає стилізований відповідно до матеріалу, узагальнений образ "дерева життя".

Здійснений художній аналіз предметів художнього ковальства дає можливість стверджувати традиційність технічних прийомів виготовлення, типологічну різновидність і багатство їх декоративних форм. Орнаментально-композиційне та образне вирішення було, як правило, стилістично поєднане з архітектуров житлових і культових споруд, систем декору сільського житла, тектоніков транспортних засобів і відповідало їх функціональному призначенню.

Аналогії в призначенні і використанні окремих видів ковальських виробів, спільність їх тектонічних форм і декоративного вирішення з виробами сусідніх слов'янських і неслов'янських народів визначені автором в їх типології, технічних прийомах виготовлення, системі орнаментального оздоблення та ідентичності семантики окремих мотивів.

Вивчення багатих художніх традицій народного ковальства дозволило авторові показати їх спадковість, визначити основні тенденції розвитку на сучасному етапі і в перспективі. Результати дослідження і рекомендації знаходять застосування у практиці учбово-виховного та художнього процесів, сприяють підвищенню художнього рівня сучасного ковальства.

По темі дисертації автором опубліковано :

1. Ковальство України кінця XIX-початку XX ст. /монографія/. - К., Наукова думка, 1991. - ІІ2 С.
2. Олег Боньковський. Каталог виставки. Львів, 1984.-С.3-16.
3. Метал Олега Боньковського //Жовтень, Львів, 1984, № 12.- С.131.
4. Художнє ковальство //Народні художні промисли УРСР. Довідник. - К., 1986. - С.75-78.
5. Батько Великого Каменяря //Жовтень. - 1988, № 5. - С.117, 135, 136.
6. Художній метал // Соціалістичні перетворення в культурі і побуті західних областей України. - К., 1989. - С.182-185.
7. Коваль Василь Кишко //Золоте веретено. Львів, 1990. - С.54-57.
8. Надбанні хрести українських церков //Богословія. - Рим.- № 55, 1991. - С.69-101.
9. Регіональні особливості надбаних христів українських церков //Етнографічна спадщина і сучасність. Тези міжнародної конференції. - К., 1992. - С.261-262.
10. Рецензія на монографію Я.М.Сахути "Беларуское мастацкае кавальства". - Мінск, 1990. - 189 С. //Мистецькі студії. - № 2.- Львів, 1993. - С.144-145.
11. Ковальство // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. - Київ, 1994. - С.426-430.

455918

Bonkovska Sophia. SMITHCRAFT IN UKRAINE / mid. XIX-early XX century /. Thesis submitted for a doctorate in Arts and Crafts / speciality 17.00.05 /. Lviv Academy of Arts. The city of Lviv, 1994.

A thesis for the first time in the history of arts considers a historical aspect of the development of smithcraft in Ukraine, its technology, types and forms of hammer works as well as their practical use and artistic peculiarities. Folk smithcraft is specified as one of the most significant phenomenon in the history of arts. The thesis studies its genetic connection with traditional forms of Ukrainian and other slavic arts.

Key verbs: Smithcraft, its history and technology. Typology of hammer works and artistik peculiarities.

Боньковская С.Н. Кузнечество Украины /середина XIX-начало XX в.в./ . Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.05 - декоративно-прикладное искусство. Львовская академия искусства, г.Львов, 1994.

В диссертации впервые в историческом аспекте исследуются процессы развития кузнечества в Украине ; его технология, типы и формы кованых изделий, их функциональное назначение и художественные особенности. Большое внимание уделяется освещению народного кузнечества, как одного из значительных художественных явлений, его генетической связи с традиционными видами искусства украинского и других славянских народов.

Ключові слова : Ковальство, його історія і технологія. Типологія кованих виробів та їх художні особливості.

Підписано до друку 15.II.94. Формат 60x84/16. Папір друк. N I.
Друк офсет. Умовн.друк.арк.1,5. Умовн.-фарб.відб.1,5.
Обл.-вид.арк.1,7. Тираж 100. Зам. 389.
Машинно-офсетна лабораторія Львівського державного університету ім.І.Франка. 290602 Львів, вул.Університетська 1.